

דף שבועי

בס"ד

פרשת משפטים, תשפ"ד, מספר 1556

ר' יצחק אברבנאל ור' אליה חיים מגינזנו על "אצילי בני ישראל"

אריק לווי

"חטא" זה מסביר מדוע ראו את הא-לוהים באופן פגום מאוד, נגוע בגשמיות בוטה, כפי שמעידה כאלף עדים ראית "רגלי" הא-לוהים:

"ויראו את א-להי ישראל ותחת רגליו" -- ולא אמר רק ויראו את א-להי ישראל, מפני שהדברים לא נאמרו אלא להטיל דופי בראייתם... על כל הגשמות הכלולה בה² (בתרגומו של ר' שמואל אבן תיבון: "אשר כללה מן הגשמות מה שכללה").

לאחר שרמב"ם מיקד את תשומת הלב באצילים, ביקשו מחברים רבים, במיוחד בעלי נטייה רציונליסטית, לפענח את החיזיון הסתום שראו, וגם את פירושו החמקמק של רמב"ם לחיזיון זה.³

אחד המחברים האלה הרחיק לכת עד כדי הפיכת סיפור האצילים לנקודת המוצא של עבודתו הפרשנית הראשונה. בשורות הפתיחה של "עטרת זקנים", ר' יצחק אברבנאל מספר כיצד שמע "דבת רבים (יר' כ:ז)... חדשים גם ישנים (שה"ש ז:יד), מוציאי דבת (במ' יד:לז) אנשים צדיקים וטובים... מתנבאים במחנה (במ' יא: כז), רואי פני המלך (אס' א:יד) ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמ' כד:י)."⁴

ברור שאברבנאל חשב בהקשר זה דווקא על רמב"ם, שכן הוא משלב את ההאשמה שמטיח רמב"ם באצילים כלשונוה (בתרגומו של אבן תיבון, כפי שהוא מצוטט לעיל), כאשר הוא מתאר את הביקורת נגדם:

וימירו את כבודם (תה' קו:כ), כבוד א-להים (מש' כה:ב), בתבנית אבן דומם... והוא עון פלילי (על פי איוב לא:כח)... יום תת ה' גשם (מל"א יז:יד)... אשר כללה מן הגשמות מה שכללה (שם).

בסוף פרשתנו מסופר על חיזיון חידתי ביותר שרואים מנהיגי העם הנבחרים, ובהם קבוצה עלומה שלא נזכרת בתורה בשום מקום אחר:

ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. ויראו את א-להי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר. ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו ויחזו את הא-להים ויאכלו וישתו (שמ' כד:ט-יא).

תיאור זה עורר שאלות רבות. האומנם ניתן לראות את הא-לוהים? מה היה תוכן החיזיון בכל אחד מחלקיו (כמעשה לבנת הספיר; כעצם השמים לטהר) ובכללותו? וכן, מי היו אותם "אצילי בני ישראל" שלא הוזכרו עד כה (וגם לא לאחר מכן)? שאלות אלה הניבו במשך הדורות מגוון רחב של מענים.¹

תרגום אונקלוס לא הותיר מקום לספק כי אצילים אלה זכו לחיזיון נשגב של א-לוהים: "ולרברבי בני ישראל לא הוה נזקא ויחזו ית יקרא די-י והוה חדן בקורבניהון דאתקבלו פאלו אכלין ושתין" (ולגדולי בני ישראל לא היה נזק, ויראו את כבוד ה' והיו שמחים בקורבנותיהם שנתקבלו ברצון כאילו אוכלים ושותים). מנגד, מדרשים רבים מצאו דופי במעשי האצילים, אף כי לרוב בדרכים שהותירו את מהות כישלונם לוט בערפל. רש"י הצטרף למקהלת הגינויים ותוך כדי כך הבהיר את זהותם של האצילים:

ואל אצילי – הם נדב ואביהוא והזקנים לא שלח ידו – מכלל שהיו ראויים להשלחת יד ויחזו את הא-להים וגו' – היו מסתכלין בו בלב גס מתוך אכילה ושתיה.

מבקר נוסף של האצילים, רמב"ם, האשים אותם בעבירה חמורה ספציפית מאוד: חוסר זהירות הנדרשת מאדם המבקש לחקור בקשר לא-לוהים.

* פרופ' אריק לווי, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן.

1 מבחר דוגמאות נמצא בערך שלי על "Noble, Nobles, Medieval Judaism", בתוך: *The Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, vol. 21 (2023), cols. 699–701.

2 מורה הנבוכים, א, ה, בתרגומו של מיכאל שורץ, תל אביב תשס"ג, חלק א, עמ' 39. ראו בהרחבה דוד בן זיון, **נבוכים הם: מסע בביאורו של דון יצחק אברבנאל למורה נבוכים**, ירושלים תשע"ה, עמ' 168–205.
3 ש' רגב, "ראיית אצילי בני ישראל (שמ' כד:ט-יא) בפילוסופיה היהודית בימי הביניים", **מחקרי ירושלים במחשבת ישראל** 4 (תשמ"ד), עמ' 281–302.
4 **עטרת זקנים**, ורשה תרנ"ד, עמ' 1.

ר' אליה התרעם על נכונותו של אברבנאל לסתור את דברי חז"ל באורח שנראה לו מתנשא. בגערתו באברבנאל, הוא משתמש בלשון המזכירה את זו שנוקט אברבנאל בתשובתו לגינויי האצילים:

כלכל לא יכלתי בראותי אותו מלעיג בדברי רבותינו... נלאיתי נשא כי גבה לבו עד להשחית, הניף ידו בבעלי אגדה, השיב על הדרש אשר לא כדת, לא במסתר פנים בלחש וברמיזה אבל חלל שמם בפרהסיא ... אוי לאזנים שככה שומעים; אם לא נחוש לכבודן של אלו תורה מה תהא עליה?! ("אגרת חמודות", עמ' 160).

ר' אליה דוחה את הערכתו של אברבנאל את מעמדו היחסי מול חז"ל בהשוואה למעמד חז"ל מול האצילים:

והטיח דברים כלפי דעתם עד שהשיאתו סכלותו לאמר כי יחס השגתו להשגתם כפולה מכופלת מערך השגת שכליהם להשגת האצילים אשר רוח ה' דבר במ, ושהם לא חטאו בדבר (שם, עמ' 156).

למעשה, ר' אליה דוחה את הנחת היסוד של אברבנאל, שהנביאים, ללא יוצא מן הכלל, נעלים הם על מי שאינם נביאים.

שלא במפתיע, ר' אליה הבין את הכשל של האצילים במונחים קבליים. טעותם התמצתה בשגיאת הבנה דקה אך משמעותית באשר לספירות הנמוכות.⁶ אפילו בהיעדר תיאור מלא של פירוש אברבנאל לסיפור⁷ או של פירושו הנגדי של ר' אליה, ניתן לראות כיצד ביקורתו של ר' אליה על "עטרת זקנים" מחזירה אותנו אל שאלות יסודיות, ביניהן היחס בין נבואה לשלמות אנושית, טיבה של הסמכות המדרשית, ולמידת ההכנעה שצריכים להפגין חכמים יהודים כלפי קודמיהם הנכבדים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

6 הוא מקדיש מסה נפרדת לסיפור האצילים. ראו אגרת חמודות עמ' 270-284. לדין, עיינו במאמרי Abarbanel in Italy: The Critique of the Kabbalist Elijah Hayyim Genazzano", *Jewish History* 23 (2009), pp. 236-237.

7 לשם כך עיינו בספרי Isaac Abarbanel's Stance Toward Tradition: Defense, Dissent, and Dialogue, Albany 2001, pp. 59-82.

אברבנאל מעיד על עצמו שאינו יכול להסכין עם הגינוי הזה: "קנאתי לכבוד אצילי ב"י וכלכל לא אוכל את הלחץ אשר רבים מהחכמים הראשונים וחדשים מקרוב באו לוחצים אותם". יחד עם זאת, הוא חש כורח להצדיק את זכותו לחלוק על מבקרי האצילים, במיוחד על חז"ל. חלק מן הטיעון שלו הוא, כי חרף היותו מאוחר להם, הוא לפחות פועל באותו מישור כמו קודמיו, כלומר משתמש בשכלו, בשעה שהחכמים הקדומים ורמב"ם השמיצו נביאים, אשר בעצם העובדה שהם נביאים, היו נעלים עליהם. את הרעיון הזה מנסח אברבנאל כדלקמן: "כי יחס השגתי להשגתם (של המגנים) כפולה מכופלת מערך השגת שכליהם להשגת האצילים אשר רוח אלהים דבר במ" (שם, עמ' 3).

אברבנאל חש מחויב להסביר גם מדוע אינו מקבל את הדין שחרצו בעלי המדרש על האצילים. הוא מבחין בין מדרשים המעוגנים במסורות מקובלות, שאין ספק באשר לנכונותן, לבין מדרשים שנוצרו מתוך מעשה פרשני, שאינם כאלה. במקרים שבהם הפרשנויות של חז"ל סותרות זו את זו – כפי שקורה בעניין האצילים (אם מתייחסים לתרגום אונקלוס שראה את האצילים באור חיובי כמקור "חז"לי") – ניתן להסיק שלא קיימת מסורת מוסמכת.

והנה אם היה דעת המגנים השגתם קבלה בידם... ידי שמתי למו פי ... כי ה' דבר, אבל החכמים הראשונים איש לדרכו פנו בדבר הזה יש דורשים אותו לשבח ויש דורשים אותו לגנאי ... לכן אמרתי אין חרצובות הקבלה בידם.

בהיעדר מסורת מהימנה, הוגי דעות ופרשנים מאוחרים יותר כמו אברבנאל רשאים לעסוק בניתוח עצמאי משלהם: "לכן אמרתי אין חרצובות הקבלה בידם ושערי תשובה לדבריהם לא ננעלו" (ע"פ מו"נ ב:כה) (שם, עמ' 2).

בנקודה מסוימת, אולי אחרי הגעת ר"י אברבנאל לאיטליה ב-1492, נתקל מקובל איטלקי בשם ר' אליה חיים מגינזו בחיבור "עטרת זקנים". נזעם ממה שקרא הוא חיבר השגות על היצירה שמצאו את דרכן אל חיבורו הקבלי "אגרת חמודות". מן הביקורת של ר' אליה על אברבנאל, תספיק היריעה לדלות רק כמה נקודות.

ר' אליה חיים פותח באמירה הבאה אל נמען ספרו (אדם בשם דויד ממונטלצ'ינו):

ועתה אצא להלחם עם חכם אחד מהדור והוא שמו ר' יצחק אברבנאל (!) ... שעשה ספר עטרת זקנים, והנושא אשר עליו בנה הספר הוא שבוש גמור, ועקר הספר הוא לסתור דברי רז"ל ודעת כל המפרשים שאמרו שאצילי בני ישראל טעו בהשגתם ... וקם זה האיש... והטיח דברים כלפי דעתם.⁵

Eliyah Hayyim ben Binyamin da Genazzano, *La 5 lettera preziosa*, ed. F. Lelli, Florence 2002, pp. 154-156. ראו אלכסנדר אלטמן, "מעל לגבול הפילוסופיה: דמותו של המקובל ר' אליה חיים גינזוני", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל 7 (תשמ"ח), עמ' 101-161.